

Válek, Vlastimil

Frekvence české memoárové literatury 20. století

In: Válek, Vlastimil. *K specifčnosti memoárové literatury*. Vyd. 1. V Brně: Univerzita J.E. Purkyně, 1984, pp. 129-149

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/122066>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

IV.

Frekvence české memoárové literatury 20. století

Memoárová literatura projevující se v nejrozmanitějších formách¹ provází české novodobé písemnictví po celou dobu jeho vývoje, i když ne vždy stejně intenzivně: po létech „úrodných“ přicházejí léta „hubená“, po vzpomínkách jen ilustrujících a shromažďujících materiál objevují se memoáry, které pronikavě a vývojově správně odhalují smysl dobového dění a lidského snažení a stavějí před čtenáře portréty osobností či důležité etapy dějinného vývoje v plné dynamice, zaklíněné do společenských souřadnic. Záleží na osobnosti pamětníka, jeho světovém názoru a na místě, které zaujímá v životě společnosti, protože právě tyto okolnosti podmiňují význam jeho vzpomínkového díla a určují také míru subjektivity (subjektivní interpretace je příznačná pro všechny vzpomínky). Jsou pamětníci, jejichž životy se odvíjely v centru událostí, ale jsou i pamětníci, kteří žili mimo hlavní společenský proud; nicméně i jejich svědectví je svědectvím o životě, svědectvím o osobních zápasech často se sebou samým, a může tedy sloužit jako kámen celkové mozaiky, jenž zapadne do plastického obrazu.

Chceme se zamyslet nad velmi důležitou otázkou — nad frekvencí české memoárové literatury dvacátého století — a postihnout alespoň základní tendence, které působily na její rozvoj. Jde nám o to poukázat přehledně na faktory ovlivňující memoárovou produkci, upozornit v hlavních rysech na společenské a ideové souvislosti, na které vzpomínková literatura na jedné straně reaguje a svým zveřejněným svědectvím je pomáhá do jisté míry chápat, a do nichž se na straně druhé sama věleňuje. Je to problematika značně rozsáhlá a složitá, proto ji můžeme jen naznačit v obecnější rovině. Větší a výraznější pozornost soustředíme na memoárovou literaturu po druhé světové válce, období první poloviny dvacátého století probereme v přehledných rysech, ovšem tak, aby vystoupila do popředí dynamika vývoje.

Aby bylo vůbec možno rozsáhlý materiál zvládnout, bylo třeba se soustředit na vzpomínkovou literaturu publikovanou, protože se aktivně podílí na vytvá-

¹ Problematikou třídění české memoárové literatury se zabýváme ve 3. kapitole této práce; tam jsou popsány její jednotlivé typy.

ření obrazu literatury dvacátého století a zasahuje do literárního dění; vedle otištěné produkce existuje ovšem také memoárová literatura rukopisná, uložená v literárních archívech,² soukromých pozůstalostech, muzeích³ apod. Tyto nezveřejněné vzpomínky nejsou ovšem širší čtenářské obci známy (jsou dostupny jen úzce vymezenému okruhu odborníků) a nezúčastňují se interpretace minulých událostí, na něž pamětník vzpomíná.

Materiál bylo třeba omezit také časově. Zvolili jsme pro přehlednost za mezník rok 1900. Tento mezník se může zdát mechanický, ale memoárová literatura nepodléhá různým literárním směrům a často je vydávána až po autorově smrti, rok sepsání pamětí a rok jejich vydání se nejednou značně liší. V rámci literatury tvoří vzpomínky samostatný proud. Protože nám jde především o postihu teoretických otázek a vymezení memoárů z hlediska literárního žánru, je zvolený mezník vyhovující. Od tohoto roku sledujeme memoárovou literaturu až do počátku osmdesátých let, tedy až do současnosti.

Z celého dlouhodobého vývoje české memoárové literatury je kvantitativně nejbohatší tvorba vydávaná ve dvacátém století, z této produkce pak prvenství co do množství patří vzpomínkám opublikovaným po druhé světové válce: z více než 950 námi soustředěných prací memoárového charakteru vydaných v tomto období byla necelá polovina (tj. okolo 450) zveřejněna v letech 1900 až 1944 (tedy za 45 let), o něco více (téměř 500 prací) v letech 1945—1980 (tedy za 36 let, tj. za období časově kratší zhruba o deset let než období předchozí). Nejde samozřejmě o veškerou memoárovou produkci této doby, ta je ještě početnější, do počtu jsou však zahrnuty i práce vycházející za autorova života v několika vydáních, reedice starších děl, soubory korespondence mající memoárový charakter, knižní práce v zásadě vzpomínkové stojící na pomezí mezi literaturou memoárovou a krásnou a závažnější vzpomínky publikované časopisecky; nejsou sem zařazeny početné pamětnické črty otiskované v časopisech a v novinách zejména u příležitosti různých výročí apod. (např. četné drobné časopisecké a novinové vzpomínky na Elišku Krásnohorskou, Svatopulka Čecha, Josefa Holečka, Petra Bezruče, Jaroslava Haška, Karla Čapka a Josefa Čapka, Vítězslava Nezvala, Josefa Ladu, Jiřího Mahena, Vladislava Vančuru, Konstantina Biebla atd.⁴). Průměrná roční produkce je tedy v letech 1900—1944 nižší

² Viz například soupisy Literárního archívu Památníku národního písemnictví v Praze, který shromažďuje literární pozůstalosti; v nich je uložena řada rukopisných vzpomínek.

³ Například vzpomínkový materiál dělníků a dělnických funkcionářů je uložen v Muzeu dělnického hnutí Brněnska. Jde o materiál jen částečně zveřejněný např. v novinách, sbornících apod.

⁴ Soupis vzpomínek na tyto autory zahrnují diplomové práce, zadané v rámci státního úkolu a zpracované metodologicky jednotně pod vedením autora této studie: Jana Hajná, *Memoárová literatura jako pramen poznání života a díla Elišky Krásnohorské*, Brno 1982; Alena Čechová, *Memoárová literatura a korespondence jako pramen poznání života a díla Sv. Čecha*, Brno 1981; Jana Čivrná, *Memoárová literatura jako pramen poznání života a díla Josefa Holečka*, Brno 1981; Drahoslava Křížová, *Memoárová literatura jako pramen poznání života a díla Petra Bezruče*, Brno 1979; Dana Fetterlová, *Memoárová literatura jako pramen poznání života a díla Jaroslava Haška*, Brno 1980; Drahoslava Hlučilová, *Memoárová literatura jako*

než v období 1945—1980. V rozmezí těchto let nebyly ovšem vzpomínky vydávány rovnoměrně — měly svůj příliv a odliv.

*

V prvním námi zkoumaném období — tj. od počátku dvacátého století do konce druhé světové války — byl výraznější počet memoárů vydán jednak zhruba v první polovině desátých let, jednak okolo roku 1920. Období, kdy memoárová literatura prudčeji vzrostla, je druhá polovina dvacátých let a téměř celá léta třicátá (1926—1938).

Z hlediska tematiky se zde uplatňují paměti typu autobiografického a paměti-historie, jejímiž autory jsou spisovatelé (Jan Herben, Adolf Heyduk, Josef Holeček, Viktor Kamil Jeřábek, Alois Jirásek, Eliška Krásnohorská, Josef Svatoopluk Machar, Teréza Nováková, Karel Václav Rais, Antal Stašek, Matěj Anastazia Šimáček aj.); jde o typ paměti neustále využívaný v celém vývoji memoáristiky jako základní produktivní forma. Vedle toho jsou publikovány obdobně zaměřené paměti divadelníků a hudebníků (Jana Jaroslava Bora, Vendelína Budila, Rudolfa Deyla, Josefa Bohuslava Foerstra, Jaroslava Kvapila, Bohuslava Martinů, Václava Štecha, Františka Adolfa Šuberta aj.), historiků (např. Václava Vladivoje Tomka aj.), buržoazních politiků (Edvarda Beneše, Gustava Habrmana, M. R. Štefánika, Aloise Rašína aj.) a dalších pamětníků. Ideová i obsahová hodnota těchto memoárů je různá a závisí jak na světovém názoru pisatele, tak na jeho životních zkušenostech a politických postojích.

Je samozřejmé, že první světová válka a boje o charakter republiky se silně odrazily ve vzpomínkových svědectvích, i když přece jen ne tak intenzívně, jak tomu bylo po druhé světové válce. Podařilo se nám zjistit okolo stovky knih, z nichž poměrně málo vyšlo na počátku dvacátých let, zato ke konci dvacátých let a v polovině let třicátých jich produkovala pražská nakladatelství i tiskárny v jiných městech nejvíce: z celkového počtu více než šedesát procent. Je mezi nimi vedle ucelených vzpomínek autobiografického rázu řada sborníků, shromazďujících osobní válečné zážitky bývalých vojáků a legionářů; některé sborníky soustřeďují vzpomínky účastníků první světové války z jednotlivých krajů a slouží tedy především potřebám čtenářů v dané oblasti. Memoárová literatura s válečnou tematikou zachycuje domácí odboj, vlastní frontové boje a prakticky nejpočetněji život v legiích; po stránce ideové jsou tato svědectví často zcela protichůdná a vyžadují nové marxistické přehodnocení.⁵ Platí o nich

pramen poznání života a díla bratří Čapků, Brno 1980; Renáta Hynětová, *Memoárová literatura jako pramen poznání života a díla Vítězslava Nezvala*, Brno 1978; Marcelina Geršlová, *Memoárová literatura jako pramen poznání života a díla Josefa Lady*, Brno 1980; Libuše Nosálková, *Memoárová literatura a korespondence jako pramen poznání života a díla Jiřího Mahena*, Brno 1982; Jana Talpová, *Memoárová literatura a korespondence jako pramen poznání života a díla Vladislava Vančury*, Brno 1982; Eva Porubská, *Memoárová literatura a korespondence jako pramen poznání života a díla Konstantina Biebla*, Brno 1981.

⁵ Obsahovou a ideovou hodnotu těchto vzpomínkových svědectví se snažila zhodnotit ve své

také soud, který vyslovil Ivan Kusý v souvislosti se slovenskou memoáristikou vypovídající o událostech první světové války: „Nepochybně memoárovou literaturou sú aj tie ‚vojnové prózy‘, ktoré reprodukujú osobné skúsenosti, i keď v nich ide viac o udalosti ako o osobné videnie ľudí a čias. Na udalosti prvej svetovej vojny sa rozpomenulo dosť legionárov i nelegionárov, ale temer všetci zostali mimo literatúry (výnimkou sú Gackove Sibírske zápisky — ale aj on zostal iba autorom jednej knihy).“⁶ Část pamětníků však vydává o těchto bojích za první světové války a o zápasech o charakter republiky svědectví až po druhé světové válce (např. František *Halas st.* v knihách *Bez legend a Máje a prosince*), v nichž na rozdíl od některých memoárových knih vydaných v meziválečné době hodnotí situaci z marxistických ideových pozic.

Je zcela patrné, že téma války poznamenalo memoárovou literaturu první poloviny dvacátého století nejvíce a že značně předstihlo co do kvantity (nikoli co do kvality) i tradiční memoárové práce spisovatelů, divadelníků, hudebníků a jiných umělců (z celkového počtu shromážděných materiálů se k tematice první světové války váže asi 25 % knih); týká se to ovšem vzpomínkových prací druhé poloviny dvacátých a celých třicátých let, kdy vlna této literatury byla nejsilnější. Najdeme však ještě další témata, i když málo frekventovaná, jako jsou např. vzpomínky na dějiny instituce nebo vzpomínky z cest.⁷

Celkový vývoj společnosti mezi válkami pak způsobil, že v memoárové literatuře první poloviny dvacátého století je velmi málo svědectví o boji dělnické třídy za spravedlivý společenský řád, i když tento boj od Velké říjnové socialistické revoluce intenzivně probíhal. Paměti tohoto typu se přesouvají až na dobu po druhé světové válce — jednak proto, že svědectvím daného typu

diplomové práci *Obraz první světové války v memoárové literatuře* v roce 1981 Táňa Burianová, která tyto paměti rozčlenila do jednotlivých tematických okruhů a charakterizovala podle typů. V případě uvedené diplomové práce šlo o pokus zpracovaný především z hlediska pohledu literárního teoretika a nikoli z pohledu historika, který by prověřoval faktografickou hodnotu jednotlivých konkrétních údajů. Znovu upozorňujeme, že jde o vzpomínkovou literaturu velmi rozdílnou po stránce ideové i obsahové a že teprve její důkladné zhodnocení na podkladě pramenného materiálu a z marxistických pozic odhalí jejich skutečnou hodnotu a subjektivní zaměření, s nímž jednotliví autoři ke zpracování svých válečných zážitků přistupovali, aby podali svůj vlastní osobní názor často zkreslený subjektivní optikou. Není možné zde uvádět všechny práce memoárového charakteru, proto nám jejich stručný výběr — charakterizující celou jejich rozlohu — poslouží k ilustraci:

Cestami odboje, sborník článků a vzpomínek I—V, Praha 1926—29; Gustav Habrman, *Mé vzpomínky z války*, Praha 1928; Jan Hajšman, *Česká Maŕie*. Vzpomínky na odboj doma, Praha 1932; Frank Halas, *Z Arizony proti Rakousku*. Vzpomínky amerického legionáře, Brno 1928; Jan Herben, *Lístky z válečného deníku 1914—1918*, Praha 1933; Josef Kopta, *Očima legionáře*, Praha 1923; Josef Kopta, *Cesta do Moskvy*, Praha 1928; Josef Kopta, *Jak vznikala „Třetí rota“*, Praha 1929; Karel Kramář, *O sobě*, Praha 1937; Jaroslav Kratochvíl, *Cesta revoluce*, Praha 1922; Jaroslav Kratochvíl, *Prameny*, Praha 1934; Josef Kudela, *V počátcích revoluce*, Praha 1923; Rudolf Medek, *Pouto do Československa*. Válečné paměti a vzpomínky z let 1914—1920, sv. I—IV, Praha 1929—1934; Otokar Nejedlý, *Maliřovy dojmy z francouzského bojiště*, Praha 1921; Václav Ryp1, *Války rub a líc*, Praha 1929; *Sborník vzpomínek na ruskou armádu*, Praha 1934; Lev Sychrava, *Z mých vzpomínek na Štefánika*, Praha 1929; Josef Švec, *Válečné zápisky*, Brno 1933; Karel Zmrhal, *Za bouře v Rusku*. Z mého deníku, České Budějovice 1919 aj.

⁶ *Memoáre ako žánar*, Slovenská literatúra 19, 1972, č. 4, str. 402.

⁷ Např. Stanislav Kostka Neumann, *Elbasan*, 1922.

nepřála politická orientace státu, jednak proto, že odstup od událostí byl ještě poměrně krátký.

Důležité místo v memoáristice prvních 45 let dvacátého století mají i vzpomínkové práce sepsané autory předchozích generací (Josefem *Jungmannem*, Karlem Hynkem *Máchou*, Karlem *Sabinou* aj.), které jsou nyní vydávány, spoluvytvářejí charakter meziválečné vzpomínkové tvorby a obohacují ho o důležitý rozměr: udržují kontinuitu s předchozími obdobími a jejich vůdčími jevy.

Žánrová rozloha memoárové literatury zkoumaného období před druhou světovou válkou je bohatá a zahrnuje všechny útvary: črty, fejetony, roztržiténější vzpomínky, mozaikovitě sborníky jednoautorské a víceautorské, ucelené paměti zachycující běh života i vývoj společnosti. Vzhledem k poválečné memoáristice je v první polovině dvacátého století více rozsáhlejších pamětí autobiografického typu, méně pamětí fejetonistického ražení, aktualizujících minulost až do současnosti (máme na mysli typ pamětí *Nezvalových*, *Taufrových* a jiných příslušníků levé umělecké avantgardy).

Poměrně značně se uplatňují beletrizované vzpomínky, tj. takové, které vycházejí z autorova života, respektují autentické zážitky, ale jsou zahaleny do beletristického roucha (např. práce, které napsal J. Sv. *Machar*, *Ludmila Hořká*, *Jaroslav Marcha*, *Metoděj Jahn*, *Vítězslav Nezval*, *Viktor Dyk*, *Ignát Herrmann*, *Alois Mrštitk*, *Eliška Krásnohorská*, *Růžena Svobodová* aj.); jde tedy často až o prózy vzpomínkového charakteru, zpracované i s uplatněním fantazijního prvku. Těchto prací je v poválečné memoáristice o něco méně, protože hranice mezi dokumentární literaturou a literaturou krásnou se na jedné straně respektuje, na druhé straně však vliv literatury faktu na beletrii je velmi patrný a neustále sílí. Nicméně snaha působit těmi složkami, které jsou příznačné pro dokumentární literaturu, vede autory k tomu, aby své memoáry sice estetizovali, ale přece jen nepřekročili hranici mezi dokumentem a literaturou krásnou a neztratili tak možnost bezprostředního působení na čtenáře právě autentickými prvky.

*

Uvedená tematika zpracovaná v nejrůznějších žánrových formách memoárové literatury naplnila léta 1900—1945 s různou frekvencí v jednotlivých obdobích. Čím a jak jsou tato období charakteristická?

První relativně početnější produkce přesahující poněkud průměr⁸ se vyskytla okolo let 1911—1914. Ovšem ani počátek století nebyl planý: přinesl z významnějších memoárů např. *Konfese literáta J. Sv. Machara* (1901), *Knihu vzpomínek Ladislava Quise* (1902), *Divadelní paběrky Václava Štecha* (1902), *Moje divadelní*

⁸ Průměrem rozumíme počet memoárů připadajících na jeden rok, vypočítaný z celkového počtu memoárů za dané období poděleno počtem roků; je to sice jen ukazatel vnější, ale i on signalizuje zřetelně léta úrodná a neúrodná, a je proto možno se s jeho pomocí přehledně orientovat.

toulky Fr. Ad. Šuberta (1902), Paměti z mého života V. V. Tomka (1905); v témž roce 1905 byly vydány Vzpomínky Josefa Baráka a o dva roky později začaly vycházet Paměti Františka Vaváka; v roce 1909 vydala Vzpomínky na Karolinu Světlou Anežka Čermáková-Sluková, Otakar Hostinský Vzpomínky na Fibicha a od roku 1910 jsou publikováni Naši Josefa Holečka. Ovšem období těsně předválečné je přece jen co do množství memoárových prací výraznější, než jak jsme naznačili u desíti let z počátku století. V těchto letech se čtenáři seznamují se Vzpomínkami literárními Adolfa Heyduka, se dvěma knihami Jiráskových memoárů (Z mých pamětí), se vzpomínkami Elišky Krásnohorské (Svědectví o Minervě), Matěje Anastazia Šimáčka (Vzpomínky literární, divadelní a jiné), s Deníkem Eduarda Grégra, vlastním životopisem Karla Klostermanna,⁹ s pracemi J. Sv. Machara majícími vzpomínkový charakter, s obdobnými knihami J. V. Sládka aj.

V souvislosti s první světovou válkou pak pochopitelně produkce vzpomínek klesá: jiné závažnější úkoly a složitá společenská situace nedovolily v klidu vzpomínat na uplynulý běh života; řada příslušníků odboje a vůbec lidí zúčastněných nějakým způsobem na první světové válce si však poznamenává své zážitky proto, aby jich později využila. Je třeba upozornit, že některé z těchto pamětí čekaly delší dobu na zveřejnění: zejména ty, které charakterizovaly revoluční cestu naší dělnické třídy, boje za sociální spravedlnost. Tato svědectví byla vydávána ve větší míře až po druhé světové válce v době, kdy u nás zvítězil socialismus. Jsou tak dokladem o ideových zápasech, které v dané etapě vývoje společnosti probíhaly, ale jejichž zveřejnění oficiální směr politiky nepřál.

Ukončená první světová válka, Velká říjnová socialistická revoluce a vymaňení našich zemí z područí Rakousko-Uherska byly ovšem události takového dějinného významu, že přinutily pamětníky vydávat svědectví, i když s jistým časovým odstupem; tento mezičasový prostor je ovšem pro paměti příznačný. K uvedeným dějinným mezníkům je třeba připočítat i vznik prvního dělnického státu, Sovětského svazu. Události v Rusku zažilo mnoho československých občanů na vlastní kůži a to zformovalo jejich názory na uspořádání života v osvobozené vlasti. Nový československý stát, který přinesl řadu problémů i sociálních bojů a který nemohl docenit význam dělnické třídy, vytvořil však podmínky pro rozkvet české literatury, a to vše se projevilo i v pamětnických svědectvích. Produkce postupně vzrůstá. Zejména rok 1920 byl poněkud výraznější: byly vydány vzpomínky Vendelína Budíla a práce vzpomínkového charakteru z pera Viktora Dyka, J. Sv. Machara, Terézy Novákové a Růženy Svobodové. O rok později pak vzpomínky Elišky Krásnohorské a v roce 1922 memoáry K. V. Raise a první díl Holečkova Pera. Od roku 1925, který předznamenává stále se zvyšující memoárovou produkci, počíná za redakce Miloslava Hýska III. třída ČAVU vydávat knihovnu literárních vzpomínek Paměti.

V letech 1926—1938 dosáhla vzpomínková literatura svého meziválečného

⁹ Byl připojen k monografii V. Dreslera *Básník Šumavy* (1914).

kvantitativního vrcholu. Lze se právem domnívat, že vedle určitých období hospodářské konjunktury (po nichž ovšem následovala krize) sehrál úlohu i rozkvět literatury faktu, teoreticky zdůvodňovaný zejména od dvacátých let v sovětském písemnictví. Význam literatury faktu rostl a spolu s tím i význam vzpomínkových svědectví, která se svým charakterem do tohoto proudu včleňovala. Šlo o realisticky koncipovanou literaturu, která se — na rozdíl od jiných meziválečných prací — blíže přimykala ke konkrétnímu životu a vnášela tak do literární tvorby nové prvky. Vasil Choma v knize *Od futurizmu k literatúre faktu* říká:¹⁰ „Teda ani lefovská literatúra faktu z prelomu dvadsiatych a tridsiatych rokov, ani súčasná dokumentačná tvorba nie sú vedľajším produktom literárneho procesu, ale vyvíjajú sa ako jeho nevyhnutná súčasť. V niektorých žánroch tento typ anticipuje východisko z krízového stavu literatúry, znamená obnovenie literatúry ako umenia, a prehľbuje jej kontakty so životnou problematikou (ide o črtu, cestopisy, reportáže, spomienkovú literatúru, memoáre a pod.). Niektoré dokumentačné žánre znamenajú nové umelecké hodnoty, v ktorých sa prehľbilo vyjadrenie bytostných problémov človeka modernej doby (lyrizovaná próza).“

Memoárová žeň tohoto období je bohatá; připomeneme z ní alespoň nejvýznamnější knihy, které jistě ovlivnily rozkvět memoáristiky. Ve druhé polovině dvacátých let to byly vzpomínkové práce Marie *Gebaureové*, Ignáta *Herrmanna*, Karla *Klostermanna*, Čeňka *Kramoliše*, Aloise *Mrštíka*, Alberta *Pražáka*, Jana Pravoslava *Bora*, Viktora *Dyka*, Elišky *Krásnohorské*, J. Sv. *Machara*, Karla *Sezimy*, Jaroslava *Durycha*, Ferdinanda *Strejčka*, J. B. *Foerstra*, Jiřího *Frejky*, Rudolfa *Medka*, *Paměti babičky Kavalírovy* aj. Ve třicátých letech pak v úpravě Bedřicha Golombka a Edvarda Valenty začali čtenáři číst vzpomínky českého polárníka Eskymo *Welzla*,¹¹ byly vydány memoáry a práce vzpomínkového charakteru Vítězslava *Nezvala*, Terézy *Novákové*, K. V. *Raise*, Josefa *Holečka*, Jaroslava *Kvapila*, Jana *Vrby*, Jana *Herbena*, Františka *Horečky*, Josefa *Kaluse*, Boženy *Mršítkové*, Franty *Sauera*, St. K. *Neumanna*, Antonína *Klásterského*, Tomáše *Čapka*, Rudolfa *Deyla*, Ladislava *Klímy*, Václava *Štecha*, Bohuslava *Martinů* aj.

Ze starších autorů byly připraveny pro tisk ve dvacátých letech *Zápisky Josefa Jungmanna* a poprvé deníky K. H. *Máchy* (v Díle Karla Hynka Máchy u Františka Borového v uspořádání Františka Krčmy), ve třicátých letech potom vzpomínky Karla *Sabiny* (vydal Miloslav Hýsek).

Ke konci meziválečného období zaznamenáváme značný pokles původní memoárové produkce. Léta druhé světové války jsou pro memoáristiku nepříznivá a proud vzpomínkové literatury se sotva udržuje. Nalezneme zde nová vydání

¹⁰ Bratislava 1972, str. 209; dále o LEFu viz v publikaci Štěpána Vlašína a kol., *Slovník literárních směrů a skupin*, Praha 1977, str. 132—133.

¹¹ Třicet let na zlatém severu; Po stopách polárních pokladů; Trampoty eskymáckého náčelníka v Evropě aj. Objevitelem Jana Welzla, českého polárníka, byl Rudolf Těsnohlídek, který vydal už v r. 1928 knihu Eskymo Welzl.

starších vzpomínek (např. vydání memoárů Elišky Krásnohorské Z literárního soukromí), ale nových memoárových knih je málo, i když víme, že někteří autoři se právě v této době obraceli ke vzpomínkám a k dětství, protože veřejné vystupování, publikování či jiná činnost jim byla znemožňována (např. Josef Lada; Kronika mého života vyšla v roce 1942). To, co z nově napsané memoárové literatury přece jen vychází, neupozorňuje příkladem minulých dob na palčivé otázky současnosti nebo — ve zcela výjimečných a ojedinělých případech — vyhovuje potřebám doby či s nimi není v rozporu; dokládá to např. vzpomínková kniha Františka Zavřela Za živa pohřben, která byla vydána v roce 1944 a která jde proti pokrokovým tradicím našeho národa a napadá české spisovatele, kteří se stavěli proti fašismu. Jádrem pokrokových příslušníků naší země včetně spisovatelů se snažili fašisté umlčet, česká literatura jako celek se dostává do ústraní. Produkce původních českých děl je velmi malá, a to se obráží i na poli memoáristiky.

*

Jestliže měla meziválečná memoárová literatura jeden výrazný a relativně dlouhodobý vrchol, má poválečná memoáristika v podstatě tři vrcholy: druhou polovinu čtyřicátých let, konec padesátých a počátek šedesátých let a pak o něco méně výraznější druhou polovinu let sedmdesátých. Jestliže průměrná produkce v memoárové literatuře první poloviny dvacátého století se udržuje v prvním desetiletí, k poklesu dochází zejména uprostřed první světové války, pak částečně na počátku dvacátých let a značný odliv se ukazuje za druhé světové války v letech 1940—1944, pak po druhé světové válce se početně podprůměrná produkce projevila zvláště v první polovině padesátých let (reakcí na to je zvýšený počet memoárů kolem roku 1958), v druhé polovině šedesátých let a v první polovině let sedmdesátých. Tento stav má nesporně řadu příčin, na něž bychom chtěli v dalších výkladech poukázat.

Úloha memoárové literatury po skončení druhé světové války vzhledem k první polovině dvacátého století vzrostla: lidé se intenzivně zajímali o svědectví, dokumenty a fakta vážící se k průběhu uplynulých let, spojených nejen s utrpením a nesvobodou, ale i s bojem a hrdinstvím. Jedni, rozjitřeni právě uplynulými událostmi, chtěli vyslovit co nejrychleji své osobní zážitky z válečných let (ať už je strávili v odboji, na frontě či v koncentračním táboře), druzí chtěli poznat to, co dosud nevěděli, a dopátrat se pravdy. Protože na objektivní hodnocení historiků doložené autentickými dokumenty bylo ještě příliš brzo, zastupovala je zatím subjektivní hodnocení pamětníků.¹²

¹² Později byla tato svědectví zčásti včleněna mezi pramenný materiál historiků, popřípadě doplněna i opravena. Např. souhrn osobních svědectví sloužících jako dokumentární materiál o druhé světové válce, zejména o osvobození našich zemí Rudou armádou, shromáždili a vydali historikové František Mainuš a Zdeněk Konečný: *Kronika osvobození Jihomoravského kraje* (Brno 1962), *Osvobození Severomoravského kraje ve světle kronik* (Ostrava 1962); patří sem

Uvedený důvod je určující pro bouřlivý rozvoj vzpomínkové literatury v prvních poválečných letech, tj. v období 1945—1946. V průběhu let ovšem působí na vznik pamětnické literatury ještě další okolnosti.

Poválečná vzpomínková literatura je ovlivňována během svého pětatřicetiletého vývoje několika faktory.¹³ Velmi důležitá pro rozvoj poválečných memoárů je skutečnost, že předchází vývojové etapy a události, na něž se v pamětech vzpomíná, mají bezprostřední vztah k současnému dění — jsou tedy součástí živé tradice, jsou předstupněm dneška; současníci poměřují své dnešní konání a jeho výsledky s tím, co se událo v minulosti, a ověřují si tak správnost počínání. Tento podnět je patrný i u memoárové literatury první poloviny dvacátého století, není však tak výrazný zejména proto, že na sepsání paměti se tehdy nepodílel tak široký okruh lidí jako v době po druhé světové válce. V prvních desetiletích dvacátého století se pamětníci rekrutují většinou přece jen v podstatě ponejvíce z řad spisovatelů, kulturních pracovníků, hudebníků, malířů, herců, významných politiků a dalších příslušníků vzdělaneckých vrstev, zatímco paměti prostých lidí jsou v menšině (např. Paměti babičky Kaválřovy nebo vydávané paměti písmáků či účastníků první světové války). V době po druhé světové válce se však rozšiřuje okruh pisatelů paměti nebývalou měrou, a tedy tento uváděný faktor má větší váhu.

Minulá období, která pamětníci píšíci po druhé světové válce prožili, jsou vlastně neoddělitelnou součástí naší poválečné přítomnosti, protože jsou v nich v zárodečném stavu obsaženy prvky, z nichž vznikala soudobá realita. To platí pro původní vzpomínkovou produkci celého poválečného období. Nové pohledy přinášejí vzpomínky na vytvoření samostatného státu (sem se promítají i vyprávění o působení našich občanů v Rusku za světové války i po ní, objevuje se také obraz VŘSR), na dvacátá a třicátá léta, mající zásadní význam pro rozvoj našeho dělnického hnutí i pro vývoj moderního umění (vzpomínky na založení Komunistické strany Československa a její vývojovou cestu,¹⁴ vzpomínky příslušníků umělecké avantgardy), na průběh druhé světové války, na osvobození z nacistického útlaku i na poválečná léta a zachycují archívním dokumentem nepostižitelnou atmosféru doby. U příležitosti výročí těchto dějinných událostí v letech po druhé světové válce (40., 50. a 60. výročí založení KSČ, výročí osvobození našich zemí, výročí VŘSR, výročí vzniku SSSR atd.) přirozeně zesílila vlna svědecké literatury, jež reagovala mimo jiné i na sociální objednávku a vycházela vstříc aktuálnímu poptávce po literatuře svědeckého (a vůbec dokumentárního) typu. I když v této souvislosti docházelo k zesílení knižní memoárové produkce (tj. samostatných vzpomínkových vyprávění a vzpomínkových

také publikace *Vybojovali nám mír*. Sborník vzpomínek sovětských vojáků na osvobození ČSR (Praha 1961) ad.

¹³ Roztříděním těchto faktorů jsem se poprvé zabýval v článku *K problematice poválečné české memoárové literatury*, Česká literatura 1971, č. 5/6, str. 452—478.

¹⁴ Podrobněji o tom v autorově článku *Vzpomínky na založení a boje Komunistické strany Československa a jejich místo v české memoárové literatuře*. Sborník Padesát vítězných let, Brno 1973, str. 113—121 (redigoval Bedřich Čerešňák).

sborníků), největší množství vzpomínek přinesly noviny a časopisy. Charakter těchto vzpomínek měl ovšem často pečet toho, že byly psány i vydávány u příležitosti jubileí (platí to zejména pro časopiseckou vzpomínkovou literaturu).

Spolu s tímto objektivně působícím společenským (dobovým) faktorem, který se nutně prolíná s ideovým postojem pamětníkovým (viz např. práce Jiřího *Taufra*, Ludvíka *Svobody*, Gusty *Fučíkové*, Antonína *Trousila*, Josefa *Rybáka* aj.), působí dále faktor, který bychom mohli označit jako subjektivní (podílí se na něm ve zvýšené intenzitě autorův subjektivní postoj, tj. jeho subjektivní interpretace faktů). Vyplývá z toho, že pamětníci chtějí rozbít nebo alespoň zpochybnit zkreslené představy o minulosti, objasnit bílá místa, veřejně promluvit o problémech, o nichž se dříve mlčelo nebo psalo neúplně; jde např. o činnost KSČ v meziválečné době nebo o činnost levé umělecké avantgardy v období mezi válkami apod. Autoři pamětí chtějí na podkladě vlastních zážitků vyložit, „jak to doopravdy bylo“ a co se fakticky stalo, chtějí narušit vžité představy o věcech, jevech i jejich souvislostech a odhalovat zapomenuté a zasuté vztahy. Od předchozích obecných soudů o minulosti proto přecházejí ke konkrétním detailním výkladům, shromažďují nové poznatky, předkládají autentická svědectví — minulost se tak v jejich podání jeví v konkrétní podobě, je analyzována (např. sborník *Veliká cesta*, 1960; *Komunisté vyprávějí...*, 1961; *Rudí odboráři vzpomínají*, 1961; *1921, Vzpomínky na vznik KSČ*, 1962; František *Halas st.*, *Máje a prosince*, 1959; Vítězslav *Nezval*, *Z mého života*, 1959; Lubomír *Linhart*, *Kus vzpomínek na levou frontu*, 1961; Jiří *Taufer*, *Strana, lidé, pokolení 1962* aj.). Přežívající představy o minulosti jsou přehodnocovány, memoáristé působí na čtenáře tak, aby na podkladě nově přinesených autentických vzpomínkových svědectví změnil nebo doplnil svůj názor a opravil svůj postoj k těm jevům nedávné minulosti, které mu pamětník interpretuje. Zmiňuje se o tom např. Zdeněk Pešat v souvislosti s knižním vydáním *Tauferových pamětí Strana, lidé, pokolení*. Položil si otázku: „Odkud se bere ten zájem, snaha vydat osobní svědectví, ani ne o tom, že jsem byl při tom, jako spíše, jak to ve skutečnosti bylo? Cožpak dříve nebylo nashromážděno dost zkušeností, poznatků, vědění o zapomenutých souvislostech?“ A odpověděl: „Jisté bylo, ale není náhoda, že příval vzpomínek se objevuje až nyní. Je zdravou a prospěšnou reakcí na ono odosobněné, globální pojetí věcí, se kterým jsme se setkávali v nedávné minulosti. [...] A právě tato snaha vedla v minulosti často ke zkreslení řady problémů společenských věd, k vytváření pověr a iluzí. [...] Právě proto ruku v ruce s pokusy o novou vědeckou analýzu tohoto období se objevují i vzpomínky pamětníků, aby vlastním svědectvím uvedly na pravou míru zejména to, co jsme neprávem zjednodušili, zamlčeli nebo dokonce zlehčili a ztratili.“¹⁵ A nejde vždy jen o vzpomínky na velké postavy minulosti, důležité instituce nebo na významné události. Zkreslené představy se mohou týkat i běžného života. Viktor Šklovskij např. uvádí, že všichni lidé neumějí správně pozorovat ani obyčejný život kolem sebe, a proto

¹⁵ Zdeněk Pešat, *Strana, lidé, pokolení*. Česká literatura 11, 1963, str. 166.

„jsou vzpomínky užitečné, i když se vzpomíná na věci obyčejné, jaké mohli vidět všichni, ale neviděli“.¹⁶ Podobně se vyjadřuje i S. M. Tretjakov v předmluvě k románu Teng Si-chua: „Pozorovat vlastní život a rozprávět o něm je těžké umění. Obyčejné věci často nevidíme.“¹⁷

Další faktor, který rovněž působí při rozvoji poválečného typu české memoáristiky, ale ovlivnil i vzpomínkovou literaturu první poloviny dvacátého století, tkví ve vývoji literatury dokumentárního a reportážního typu, s nímž mají paměti styčné plochy. Není bez významu, že dokument a fakt získávají v literatuře už od dvacátých let na důležitosti, že literatura faktu a publicistika silně ovlivňují literaturu krásnou a že svědectví těch, kteří „osobně prožili, byli při tom“, bývá zpravidla pokládáno širokými čtenářskými vrstvami za nejvěrohodnější. To dovoluje využít vzpomínkové literatury do jisté míry i k formování názorů lidí, ovlivňovat jejich způsob interpretace faktů.¹⁸ A tak mají některé paměti také výrazný výchovný, agitační nebo obranný charakter (paměti s válečnou tematikou, paměti revolucionářů, politiků apod.); k výchovným účelům je někdy využíváno speciálně vybraných a uspořádaných sborníků, shrnujících např. vzpomínky na dětství a mládí spisovatelů (*Když velcí byli malí*, 1959, uspořádal Vl. Kovářík; *Paměti českých spisovatelů z dětství*, 1946, uspořádal Fr. Pražák); stejně tak bylo využíváno vzpomínek i v předcházejícím zkoumaném období.

V neposlední řadě přispívá k poválečnému rozvoji memoárového žánru také zvyšující se obliba děl souvisejících s literaturou faktu, tj. životopisných knih a populárně vědeckých publikací, které odkrývají lidem pohledy do světa vědy a techniky, ale i umění.¹⁹ Produkce podobných prací, zejména započítáme-li sem i odborné knihy s příbuznou tematikou, několikanásobně převyšuje produkci literatury krásné. Tyto knihy získávají čtenáře tím, že stavějí na reálných faktech a dokumentech, rozšiřují jeho obzor a uspokojují jeho touhu po poznání (srov. např. edici Fakta a objevy, cestopisnou literaturu apod.). I v oblasti netechnické, v oblasti kulturního a společenského života je trvalá potřeba seznamovat čtenáře s novými poznatky, nově zhodnotit řadu jevů a osobností, které minulá doba pomýjela či hodnotila nepřesně, nebo podívat se na ně z nového zorného úhlu (proto se oblibě těší práce Miroslava Ivanova o RKZ, K. H. Máchovi apod., proto např. vyšla v roce 1974 v nákladu 37 tisíc výtisků kniha, kterou

¹⁶ Viktor Šklovskij, *Vzpomínky na vzpomínky*, Praha 1972, str. 61. Autor v této souvislosti na straně 60 n. píše: „Vzpomněl jsem si na to proto, že jeden čtenář mě v dopise do Literárních novin napadl (neodpověděl jsem), že v knize Staří místři líčím, jak jdou podzimní ledy. Dopis byl z Leningradu. Podzimní ledy musí onen člověk vidět, protože ledy jdou veřejně, ale neviděl. Nikdo mu neřekl, že se jen musí podívat. Knize neuvěřil. Lidé neumějí vždycky vidět to, co se jim děje před očima.“

¹⁷ Citováno podle knihy Vasil Chomy *Od futurizmu k literatuře faktu*, Bratislava 1972, str. 196.

¹⁸ Saul Bellow upozorňuje například na fakt, že „literatura začíná být důležitá z hlediska toho, k čemu jí lze použít. Stává se zdrojem orientací, postojů, životního stylu, hledisek“ (*Spisovatel—kritik — čtenář*, Literární noviny 2. července 1966, str. 9).

¹⁹ Viz např. článek Jindřišky Kedziorové o životopisné próze Františka Kožíka otištěný v revue Universitas 1980, č. 4, str. 22—27.

pod názvem Svědkové časů napsal Leo Deuel, proto se kniha C. W. Cerama Bohové, hroby a učení dočkala více vydání, i když první z roku 1961 mělo náklad 83 tisíc výtisků apod.). Toto nové odborné hodnocení bylo často prováděno pamětnickými svědectvími, která odhalovala ony stránky zkoumaného jevu, jež jsou archívnými dokumenty nedoložitelné. Demokratizace společenského života po roce 1948 totiž umožnila širokému okruhu lidí zúčastnit se kulturního a společenského dění nejen jako objekt, ale také jako aktivní subjekt; díky tomu někteří z nich vydali svědectví, která byla zveřejněna.²⁰ Byly tak shromažďovány autentické výpovědi (ovšem s různým stupněm subjektivního pohledu) a dokumentární materiály k pokrokovým tradicím našeho národa. To vše zase napomáhalo odborníkům a jejich práce podporovaly vznik dalších pamětnických svědectví. Takovéto vzájemné ovlivňování je patrné například při hodnocení činnosti KSČ od dvacátých let nebo při posuzování významu a úlohy naší levé umělecké avantgardy (srovnej např. odborné stati v časopise Česká literatura té doby a příslušnou memoárovou produkci — Vítězslav Nezval, Lubomír Linhart, Karel Honzík, Jan Mikota, Jiří Taufer — nebo v sedmdesátých letech vydané paměti některých *herců* aj.).

Tyto faktory mají rozdílnou intenzitu a doba jejich působení se v časovém průběhu mění; neovlivňují proto memoárovou literaturu stejně silně a nejsou rovněž co do významu v jedné rovině.²¹ Jde o faktory v podstatě trojího typu: první stojí mimo literaturu, druhé vycházejí z literatury samé a třetí jsou uloženy v pisatelově subjektu.²² I když ukazujeme jejich působení především na poválečném materiálu, uvědomujeme si, že svým způsobem je možno vztahovat je i na memoáristiku první poloviny dvacátého století.

Především jsou to vlivy působící na vzpomínkovou literaturu zvenčí. Tyto objektivní vlivy poznamenávají memoáristiku ve všech vývojových fázích a jsou z hlediska kvality memoárové literatury důležité. Podstatné místo zde zaujímá faktor *dobový (společenský)*, který tkví ve vztahu této literatury a pamětníka k minulosti a k současnosti a do něhož se promítá významně i zřetel *ideový* (tj. autorův postoj k interpretovaným jevům, podmíněný jeho světovým názorem). Do této oblasti je třeba zařadit i tlak vyvolaný *sociální objednávkou*, k níž přiřazujeme i *čtenářskou poptávku*. V této souvislosti je třeba počítat také se snahou odborníků a často i publicistů soustředit od pamětníků svědectví jako dokumentární materiál, který by posloužil k hlubšímu poznání atmosféry doby (faktor *odborný*, popř. *dokumentární*).

²⁰ Např. Anna Třesohlavá, *Z naší rodinné kroniky* (Praha 1962), František Halas st., *Máje a prosince. Vzpomínky z první republiky* (Praha 1959), Antonín Trousil, *Hrst vzpomínek* (Praha 1962) aj. a řada vzpomínkových sborníků, na nichž se nejčastěji a nejvíce podílejí pamětníci, kteří by nikdy sami své vzpomínky nenapsali, ale kteří je rádi přednesou pořadatelům sborníků a ti je zachytí.

²¹ Označení těchto faktorů bude možná dalšími badateli zpřesněno; považujeme je do jisté míry za pracovní.

²² Viktor Šklovskij např. říká: „Snažím se uchovat vzpomínky na nejobyčejnější věci, chtěl bych oživit zapomenutou vůni dýmu a prachu minulosti.“ (Op. cit., str. 56.)

Dále jsou to faktory vycházející z literatury samé: faktor *literární*, který souvisí se vztahem memoárové literatury k jiným oblastem písemnictví (zvláště k literatuře faktu, ale také k literatuře krásné, k publicistice i k literatuře odborné); sem je třeba zařadit i *vliv literárního vzoru*, který působí na práce dalších pamětníků (v českých zemích je takovým vzorem např. Vítězslav Nezval, jehož paměti Z mého života vyšly časopisecky v roce 1957—1958, knižně o rok později, a pod jehož vlivem byly psány a vydávány další vzpomínky z oblasti meziválečné avantgardy; slovenští literární historikové právem připisují takovéto významné místo memoárové dílogii Andreje Plávky Smádný milenec z r. 1971 a Plná čaša z r. 1976; úryvky z Plávkových pamětí vyšly už r. 1969 ve Slovenských pohledech č. 9, 10, 11 a 12²³); faktor *propagační, agitační, výchovný*, které souvisejí se schopností literatury vůbec a vzpomínek zvláště působit jako autenticky pojmávaný materiál a podílet se tak na hodnocení a interpretaci faktů.

Třetí okruh vlivů tkví v pisatelově subjektu. Je to faktor „*subjektivní*“ (cítíme nepřesnost tohoto označení), který spočívá v osobním zaujetí memoáristů a ve snaze rozbít ustálené a z pamětníkova hlediska často i problematické představy o minulosti a který je v těsné souvislosti s úlohou pisatele paměti, jakou zaujímal v popisovaných událostech. Trvalým podněcujícím faktorem zejména u starších pamětníků je snaha podat informaci o minulém životě (faktor *svědecký*), tuto životní pouť vyložit a zrekapitulovat (zejména u pamětnických vyprávění politiků, ale také herců; rozkvět herecké memoáristiky, zvláště od roku 1973, je nade vše pochybnost — vzpomínky vydali Rudolf Deyl, František Filipovský, Petr Hořec, Karel Höger, Zuzana Kočová, Eduard Kohout, František Kovářik, Jarmila Kronbauerová, Antonín Langer, Jaroslav Marvan, Ladislav Pešek, Jaroslav Průcha, Olga Skálová, Zdeněk Štěpánek, ale v časopisech také např. Bohumil Bezouška, Jiřina Bohdalová, Jiřina Šejbalová, Bedřich Zelenka ad.).

Obliba memoárové literatury provázající téměř celý její poválečný vývoj způsobila, že prakticky všechna ústřední nakladatelství zřídila pro vydávání memoárů speciální ediční řady: *Vzpomínky* (Československý spisovatel) ²⁴, *Paměti, korespondence, dokumenty* (SNKLHU — Odeon),²⁵ *Knižnice Kroniky práce a bojů* (Práce),²⁶ *Paměti, Dokumenty* (Naše vojsko),²⁷ *Osudy* —

²³ Srovnej např. Ivan Kusý, *Memoáre ako svedectvo rozhrania*, Slovenská literatúra 26, 1979, č. 3, str. 217—238; Albin Bagin, *Pokus o charakteristiku memoárovej literatúry*, Slovenská literatúra 24, 1977, č. 2, str. 170—179 aj. Oba autoři (a četní další) se věnovali rovněž důkladnému rozboru Plávkových pamětí ve speciálních článcích.

²⁴ V edici *Vzpomínky* např. vyšlo: František Kubka, *Tváře ze Západu* (1961); Adolf Branald, *Skříňka s líčidly* (1962); Helena Čapková, *Moji milí bratři* (1962); Ilja Erenburg, *Lidé, roky, život* (1962, 1963, 1967); Karel Honzík, *Ze života avantgardy* (1963); Karel Konrád, *Nezpomínky* (1963); František Langer, *Byli a bylo* (1963); Václav Lacina, *Co vám mám povídat* (1966); Jiří Svoboda, *Přítel Vítězslav Nezval* (1966); Otakar Štorch-Marien, *Sladko je žít* (1966); Albert Pražák, *Vrchlickému nablízku* (1967); Edmond Kondrád, *Nač vzpomenu* (1962); Ludmila Vančurová, *Dvacet šest krásných let* (1967); Jose Rybák, *Kouzelný proutek* (1968); Otakar Štorch-Marien, *Ohňostroji* (1969); Jaroslav Pilz, *Národní 9* (1969); V. V. Štech, *V zamřženém zrcadle* (1967); V. V. Štech, *Za plotem domova* (1970); Karel Čapek, *Listy Olze 1920—1938* (1971); Jiří Pejša, *Doktor v nemocnici* (1981) aj.

²⁵ Z českých prací např. v edici vyšlo: Antonín Slavíček, *Dopisy* (1954, svazek 2); František Martin Pelcl, *Paměti* (1956, svazek 9); Ludvík Kuba, *Zaschlá paleta* (1955, 1958², svazek

Fakta — Objevy (Orbis; zde vycházejí také herecké vzpomínky v Knižovně divadelní tvorby),²⁹ *Historica, knihovna pramenných edicí, historických monografií, letopisů, korespondencí a pamětí* (Vyšehrad)²⁹ atd. Na vydávání vzpomínek se ovšem podílela i síť krajských nakladatelství (v nichž vycházela především taková pamětnická svědectví, jejichž tematika byla zaměřena krajově, a vyhovovala tak konkrétním potřebám regionů).³⁰ Přitom je třeba brát v úvahu, že produkce poválečné memoáristiky je doprovázena také reedicemi starších memoárů (jde o stejný jev, jaký jsme zaznamenali už v memoáristice předchozího období).

Obraz memoárové literatury, jak se utvářel v průběhu pětatřiceti let od konce druhé světové války, je na rozdíl od obrazu prozaické nebo básnické tvorby poměrně jednodušší. Vzpomínková literatura totiž v podstatě nepodléhá různým literárním vlivům a směrům, nebyla výrazněji poznamenána formálními výboji, a neodchýlila se tedy od realistického způsobu ztvárnění skutečnosti. Její úskalí tkví spíše ve způsobu interpretace jednotlivých zpodobňovaných faktů; do ní může různě intenzivně pronikat a také skutečně proniká subjektivní názor pisatelův, avšak nutnost popisovat reálná fakta v jejich časové posloupnosti a sociální i společenské zaklíněnosti jakož i možnost jejich konfrontace s jinými prameny nutně vede pamětníka k tomu, aby vycházel ze skutečnosti a své soudy touto skutečností znova prověřoval.³¹ Dokumentární materiál, který většina pamětníků do svých vzpomínek zařazuje, podporuje přirozeně realistický způsob podání (základní realistické vyznění nenarušuje ani asociativní postup, který v pamětech zvolil např. Vítězslav Nezval; realistický je detail, věrohodné je

4); Josef Václav Frič, *Paměti I* (1957, svazek 11); Josef Václav Frič, *Paměti II* (1960, svazek 21); Bohumil Kubišta, *Korespondence a úvahy* (1960, svazek 22); Josef Václav Myslbek, *Korespondence* (1960, svazek 23); Božena Němcová ve vzpomínkách současníků, red R. Havel a M. Heřman (1961, svazek 28); Jan Štursa, *Svědectví současníků a dopisy* (1962, svazek 31); Vítězslav Hálek, *Dopisy 1849—1874* (1963, svazek 32); Jiří Hek, Štěpán Vlašín, *Adresát Jiří Mahen* (1964, svazek 34); Karolína Světlá ve vzpomínkách a korespondenci současníků (1969, svazek 48); *Nedosněné sny, Korespondence bratří Mrštíků* (1978, svazek 60).

²⁶ V této edici vycházejí zejména vzpomínky vztahující se k vývojevě cestě dělnického hnutí, např.: *Naše dětská a učňovská léta*. Sborník vzpomínek (Praha-Bratislava 1965); Josef Spilka, *Štěpek u haldy. Karolína Štiková vypravuje* (Praha 1964); *Rudí odboráři vzpomínají. Vzpomínky z let krize a nezaměstnanosti* (Praha-Bratislava 1961).

²⁷ V edici *Paměti* vyšly např. jako 32 svazek vzpomínky Ludvíka Svobody *Cestami života* (1971).

²⁸ Vyšly zde např.: Jindřich Mošna, *Jak jsem se měl na světě* (1954); Leopolda Dostalová *Herečka vzpomíná* (1964).

²⁹ V roce 1970 vyšla v této edici např. vzpomínková kniha Františka Skácelíka *Krásná setkáni*.

³⁰ Krajské nakladatelství Blok v Brně vydalo např.: Čestmír Jeřábek, *V paměti a v srdci. Životní vzpomínky* (1961); Komunisté vyprávějí... (1961); Vincent Kocman, *Boj bez slávy* (1962); Konečný Zdeněk, František Mainuš, *Kronika osvobození Jihomoravského kraje* (1962); *Josef Hybeš ve vzpomínkách současníků* (1962); Miloslav Hýsek, *Paměti* (1970); Bohumír Šmeral 1880—1941, *Vzpomínky, dokumenty, korespondence, fotografie* (1973). — Krajské nakladatelství v Havlíčkově Brodě vydalo např.: Kliment Štěpánek, *Vzpomínky na poslední léta Jaroslava Haška* (1960); Karel Poláček, *Se žlutou hvězdou* (1961); Jiří Červený, *Paměti mansardy* (1962). — Krajské nakladatelství v Ostravě vydalo např.: Marie Vieweghová-Zdráhalová, *Listy Petra Bezruče Václavu Flajšhansovi* (1957); Jaromír Dvořák (vyd.), *Bezruč—Machar, Vzájemná korespondence* (1961); Zdeněk Konečný, František Mainuš, *Osvobození Severomoravského kraje ve světle kronik* (1962).

³¹ Výjimku zde tvoří speciálně pojatý žánr určený dětem, v němž je fantazijská složka posílena; např. *Vzpomínky z dětství Josefa Lady*, Praha 1937, nebo od téhož autora *Kronika mého života*, Praha 1942; obě práce vyšly po válce v dalších vydáních.

vystižení atmosféry doby, proniknutí do Nezvalova vnitřního světa, uvádění konkrétních osobností atd.). V memoárové literatuře dochází však spíše k ideové diferenciaci mezi jednotlivými autory (ideový postoj není možno zamlžit formálními prostředky, symbolikou apod.). Jedni pamětníci podporují vývoj společnosti směřující k pokroku, zatímco jiní k němu zůstávají neutrální (třeba i proto, že do jeho podstaty se jim nepodařilo proniknout) nebo se k němu stavějí záporně (těchto vzpomínek je málo a jejich vydání se soustřeďuje především do prvních poválečných let).

Také po stránce tematické je obraz vykreslený v poválečných memoárech relativně nepříliš komplikovaný; je to dáno tím, že dominantní dějinné události, k nimž se paměti váží, prožívali všichni pamětníci, že dýchali jednu atmosféru, že tedy evokovaná minulost ztělesňující náš společenský vývoj byla pro všechny společná, různé bylo ovšem politické i společenské zařazení jednotlivce do této minulosti a jedinečná byla životní pouť pisatelova; i když mohla být a skutečně byla naše minulost pamětníky interpretována různě (viz např. rozdílné vzpomínky na první a druhou světovou válku) a zpracována z rozdílných hledisek a na podkladě individuálního výběru faktů, a to podle intenzity zážitku, účasti pisatele na zaznamenávaném ději a podle postoje, který k němu zaujímal, přece jen společně prožití událostí a historická podmíněnost vývoje společnosti poznamenávají všechny paměti opublikované po válce, takže jejich souhrn vzniklý za uplynulé období (od roku 1948) představuje širokou vzájemně se doplňující mozaiku doby. Při konečném hodnocení frekvence poválečné vzpomínkové literatury bude proto výhodné postupovat nikoli jen podle časového členění, ale také podle členění obsahového.³²

Jak jsme již uvedli, nebyl rozvoj české memoárové literatury po druhé světové válce zcela rovnoměrný; závisel na různé intenzitě působení už dříve zmíněných faktorů.

Velmi silná vlna memoárové literatury se vzvedla v době těsně poválečné — byla to především svědectví o válce, o životě na frontách, v koncentračních táborech a věznicích, svědectví o boji v ilegality.³³ Její množství a tematická příbuznost z ní tvoří relativně samostatný proud. Patří sem např. knihy Ludvíka Svobody *Z Buzuluky do Prahy* nebo *Cestami života*, Gusty Fučíkové *Vzpomínky*

³² Jako podklad k těmto úvahám nám slouží vzorek asi 500 pamětí (většinou knižních, ale také časopiseckých) z let 1945—1980. Zkoumaný vzorek nesoustřeďuje pochopitelně všechny memoáry vydané po druhé světové válce, ale představuje jejich většinu a snaží se nepominout žádnou významnější publikaci; vědomě jsou však pominuty ony typy pamětnických svědectví o nichž jsme se zmínili v úvodu s poukazem na to, že nejsou pro náš průzkum vzhledem k zaměření našich úvah zásadní (jde o paměti sportovců, paměti odborníků především z oblasti technických věd apod.).

³³ Bibliograficky je tato literatura zachycena např. v publikacích *Koncentrační tábory v době německé okupace*. R. 1939—1945 (uspoř. Věra Bednářová), Brno 1962; Václav Běhounek, *Naše vězeňská literatura*, Kytice 2. září 1947 (č. 9), str. 385—396; Hana Rákosová, Václav Živný (uspoř.), *Nezapomínejme ... Doporučující bibliografie k Mezinárodnímu týdnu boje proti fašismu 6.—13. září 1959*, Praha 1959; Milan Slavík (sestavil), *Druhá světová válka v literatuře*. Výběrová bibliografie, Znojmo 1970; Jarmila Šteflíčková, *Tisíce prošly peklom nacismu* (Výběrový seznam knih o koncentračních táborech), Brno 1960 aj.

na Julia Fučíka (Okupace), Život s Juliem Fučíkem, sborník *Žaluji*, práce Čestmíra Jeřábka V zajetí Antikrista, sborníky uspořádané Františkem Mainušem a Zdeňkem Konečným Vybojovali nám mír. Osвобоzení Severomoravského kraje ve světle kronik a řada dalších, ale i paměti předních politiků a představitelů buržoazní republiky vycházející v době těsně poválečné. Vzpomínky na léta 1939—1945 jsou obsaženy ovšem také v memoárech, které jsou věnovány i širší problematice (např. Josef Rybák, Kouzelný proutek aj.).

Největší kvantum memoárů spjatých s tematikou válečných let bylo vytištěno v prvním poválečném období. Byla to doba, kdy pamětníci, plni dojmů z prožité okupace, pociťovali naléhavou potřebu vyslovit své zážitky, seznámit s nimi ostatní, usvědčit fašismus, ukázat strádání i hrdinství lidí. Základna potencionálních autorů byla tehdy neobvykle široká, a vezmeme-li v úvahu, že prožité utrpení bylo příliš silné a znovu nabytá svoboda příliš opojná, pochopíme, proč tolik svědků toužilo po tom, aby mohli promluvit veřejně. Nepřeberné množství sepsaných vzpomínek a vězeňské dokumentární literatury nemohlo být ani vydáno³⁴ — jen část z nich byla čtenářům předložena v tištěné podobě.³⁵

Po prvním náporu se hladina memoárových prací s válečnou tematikou poměrně ustálila; poněkud více těchto pamětí nacházíme jen v polovině padesátých let (způsobeno to bylo výročím osvobození), koncem padesátých let (v souvislosti s výročím okupace našich zemí v září 1939) a konečně koncem let šedesátých (opět vliv jubileí). Vzrůst knižní memoárové produkce v těchto letech však není zvláště výrazný; daleko zřetelněji se ovšem projevila tato výročí v počtu drobnějších pamětnických črt otiskovaných v časopisech.

³⁴ Srovnej např. poznámky Václava Běhounka v článku *Naše vězeňská literatura*, Kytice 2. září 1947, č. 9, str. 385—396. Běhounek píše, že „teprve síto odborné komise při Svazu osvobozených politických vězňů zachytilo další lavinu rukopisných elaborátů, předkládaných už ani ne tak z vnitřní potřeby autorů a s patřičnou literární odpovědností, ale s čichem dobré konjunktury a v touze po autorském i nakladatelském výdělku“ (str. 386).

³⁵ Např. A. Auředníčková, *Tři léta v Terezíně* (1945); A. Burger, *Číslo 64 401 mluví* (1945); J. Český, *V celách a před celami* (Brandýs n. L. 1946); J. Dvořák, *Cesta smrti* (Plzeň 1945); L. Hájková, *Mírov* (1946); V. Hanák, *Mrtvý se vrátil* (1945), M. Havlíček, *V terezínském pevnosti a na Pankráci* (Ostrava 1945); R. Karel, *Žaluji — Pankrácká kalužie* (1946); F. R. Kraus, *Plyn, plyn... pak oheň* (Havlíčkův Brod 1945); V. Krombholz, *Transport číslo 26* (1946); J. Křemen, *My z koncentráků žalujeme* (Jihlava 1946); P. Kyrp, *Malá pevnost Terezín* (1950); B. Lisický, *Konzentrationslager Buchenwald* (1945); K. Littloch, *Mauthausen, koncentrační lágr smrti* (1945); V. Louda, *Křížovou cestou nacistického pekla* (1945); F. Macháček, *Plzeň, Terezín, Flossenbürg* (1946); I. Maršálková, *Za mřížemi a dráty* (1945); M. Mautoušek, *Buchenwald* (1945); J. K. Miklík, *Vzpomínky z Terezína* (1945); J. P. Mladský, *Návrat z pekla* (1945); V. Nedoma, *Můj případ* (1946); L. Pik, *Dvě stě miliónů veřín* (Plzeň 1946); J. Rudolf, *Byl jsem číslem 7808* (Brno 1945); I. Semecká, *Terezínské torso* (1946); M. Strouhal, *Osvěncím* (Loštice 1945); *Svědectví Kounicových kolejí* (Brno 1946); L. Sychrava, *Záznamy z Buchenwaldu* (1945); V. Šacha, *V zahradě muk* (Brno 1946); M. Tůma, *Ghetto našich dnů* (1946); J. Ulrich, *Šest let za ostrnatým drátem* (Plzeň 1945); M. Vitek, *Mauthausen 1942, Dachau 1945* (Brno 1946); *Vzpomínáme na Mirošov* (Brno 1947); L. Žáček, *Vzpomínky na Waldenburg a Buchenwald* (Č. Kostelec 1946) aj. Pokud je publikace vydána jinde než v Praze, uvádím místo vydání v závorce před letopočtem. — Jsou to práce rozdílné ideově i obsahově hodnoty, které čekají na své zhodnocení. Vyjadřují pamětníkovy osobní zkušenosti a poznatky z období druhé světové války; jsou psány bezprostředně po skončení utrpení a to pochopitelně poznamenává pamětníkův přístup k zobrazovaným dějům.

Ze zkoumaného vzorku vzpomínek je rovněž patrné, že prožitá válečná léta zanechala v pamětnících trvalou stopu; memoáry tohoto typu vznikají nepřetržitě. Nemusí jít ovšem vždy o tematicky ucelené vzpomínky monografického typu věnované pouze válečným letům. Svědek, který popisuje své životní osudy, odehrávající se během delšího časového období včetně válečných let, věnuje těmto letům obvykle významnou pozornost — srov. např. pasáže v už vzpomínaných pamětech Josefa *Rybáka* *Kouzelný proutek* (1968), nebo Ludmily *Vančurové* *Dvacet šest krásných let* (1967), v řadě *hereckých* pamětí atd. Je pochopitelné, že delší časový odstup od války dává možnost většího nadhledu, a tím nutí pisatele k přísnějšímu výběru faktů. Je také samozřejmé, že odborné hodnocení okupačních let historiky nedovoluje vydávání nepodstatných nebo málo výrazných svědectví, která jen rozmnožují skutečnosti už dříve dostatečně známé. Doba, kdy jsou paměti vnímány, se neustále mění a čtenáři pamětí mají dnes k dispozici materiály a odborné studie o době, v níž se paměti odvíjejí, a proto také možnost kritického hodnocení vzpomínek a jejich konfrontace s odborně zhodnocenými prameny roste. Ačkoli tedy proti bezprostředně poválečné době počet pamětí s válečnou tematikou v průběhu let poklesl, stoupla většinou dokumentární a společenská hodnota těch, které vyšly tiskem. S tím bezprostředně souvisí i fakt, že dříve často užívaná forma črt a drobnějších vzpomínek byla vystřídaná formou rozsáhlejší, v níž je třeba už více pracovat s dokumentárním materiálem a zapojovat fakta do širších souvislostí; takové paměti sepisují spíše čelné osobnosti, jejichž podíl na boji proti fašismu měl zásadní charakter (např. paměti Ludvíka *Svobody* nebo Gustáva *Husáka*³⁶); k tématu války a osvobozenického boje se bude memoárová literatura jistě i nadále vracet. Podobně naléhavé téma ve slovenské literatuře představuje Slovenské národní povstání, neustále inspirující nejen literaturu faktu (a tím i literaturu vzpomínkovou), ale také literaturu krásnou.

Ostatní vzpomínková literatura má poněkud jinou frekvenci a obsahuje — vedle typů vyskytujících se v každé vývojové etapě, tj. vzpomínek starších pamětníků na uplynulý běh života (František *Halas st.*, Ludmila *Hořká*, Čestmír *Jeřábek*, Karel *Kludský*, ve specifické podobě pro mládež Josef *Lada*, Albert *Pražák*, Josef *Rybák*, Jiří *Svoboda*, V. V. *Štech*, Otakar *Štorch-Marien*, Anna *Třesohlavá*, Ladislav *Tůma-Zeuloun*, Marie *Vacková* a Václav *Vacek*, *herecké* paměti atd.) — ještě jeden silný proud: tvoří jej memoáry vztahující se k meziválečnému období, k cestě KSČ od jejího založení do dnešních dnů, k zápasům dělnické třídy a k úloze levé umělecké avantgardy v dvacátých a třicátých letech dvacátého století. Všechny tyto paměti a vzpomínkové črty či fejetony a sborníky se přimykají k pokrokovým tradicím. Vyvolány byly také mimo jiné sociální objednávkou, spjatou s celkovou politickou a kulturněpolitickou orientací

³⁶ *Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní*; díla tohoto typu jsou pro důkladnou práci s materiálem a způsob interpretace kladena již mezi díla vědecká. Na toto místo řadí knihu G. *Husáka* např. Ivan Kusý (*Memoáre ako svedectvo rozhrania*, Slovenská literatúra 1979, roč. 26, č. 3, str. 235).

našeho státu.³⁷ V druhé polovině čtyřicátých a v první polovině padesátých let byla frekvence těchto pamětnických svědectví poměrně vyrovnaná. K podstatnému zvýšení jejich počtu došlo zejména koncem padesátých let a v letech 1961—1962, což má své příčiny. Koncem padesátých let zapůsobily iniciátorsky Nezvalovy vzpomínky Z mého života, které se poprvé po dlouhé době zabývaly otázkami naší levé umělecké avantgardy. Bez významu nebyl ani vliv Erenburgových pamětí, které byly nejprve známy z ruského originálu, pak z časopiseckých úryvků a od roku 1962 i z knižního vydání. Tím byl dán výraznější popud k sepsání a publikování velmi četných vzpomínek ze života umělecké meziválečné avantgardy. Vycházely nejprve v časopisech a v novinách, poté byly soustředěny do vzpomínkových knih. Značnou úlohu zde vedle faktoru dobového sehrál i faktor „subjektivní“, svědecký a čtenářská poptávka. V roce 1961 pak uplynulo 40 let od založení KSČ; okolo tohoto výročí se soustředilo zejména množství vzpomínkových sborníků (např. *Veliká cesta*, 1960; *Komunisté vyprávějí...*, 1961; *Rudí odboráři vzpomínají*, 1961; *1921, Vzpomínky na vznik KSČ*, 1962; *Josef Hybeš ve vzpomínkách současníků*, 1962). V nich váží svůj podíl v revolučních zápasech nejen politikové a straničtí i dělničtí funkcionáři, ale také prostí dělníci. Memoárová produkce tohoto proudu tvoří jeden z nosných pilířů memoaristiky padesátých a šedesátých let jak pokud jde o ideovou a tematickou stránku, tak také pokud jde o frekvenci produktivních žánrových forem.

Zvýšený počet memoárů uprostřed sedmdesátých let znamená znovuoživení zájmu o tento druh literatury a reprezentuje i snahu vyjádřit vnitřní vztah pisatelův k současnému světu. Podílejí se na něm vedle jiných memoárů výrazněji memoáry herecké, z nichž některé mají až lyrizující nádech. (Tento lyrizující tón je např. velmi příznačný také pro memoárovou literaturu slovenskou šedesátých a zejména sedmdesátých let). Generace slavných českých herců dosáhla v této době věku, kdy se každý zamýšlí nad smyslem a významem své práce a kdy touží zaznamenat pro potomky svědectví o svém místě v životě společnosti. Protože šlo o herce, jejichž práci na divadle nelze vlastně zachytit a uchovat příštím generacím (s výjimkou záznamu představení na filmový pásek, což se děje až v poslední době, a to jen u některých nejvýznamnějších představení), snažili se co nejvěrněji vypodobnit i atmosféru jednotlivých představení a soustředit dobové kritiky hodnotící jejich výkony (a přitom tyto kritiky komentovat a vysvětlovat). Sváděné zápasy, prohry i vítězství, jež zaznamenali, jsou svědectvím nejen o hercově životní pouti, ale i svědectvím o životě společnosti, protože divadlo vždy citlivě reaguje na společenské dění. Je ovšem pravda, že popis konkrétních dobových událostí proniká do hereckých pamětí méně, je tam spíš přítomen ve zprostředkované podobě; herecký svět a hercova práce, realizovaná na jevišti před očima diváků, je dominující složkou

³⁷ Hodnocení nejvýznamnějších knih je v autorově stati *Vzpomínky na založení a boje Komunistické strany Československa a jejich místo v české memoárové literatuře*. Sborník Padesát vítězných let, Brno 1973, str. 113—121.

Tato složka hercovy osobnosti je — na rozdíl od pamětníků neherců — kontrolovatelná větším okruhem lidí-diváků, kteří se stávají svým způsobem spolupamětníky. Nevědí ovšem, co bylo v zákulisí, a právě odhalení této stránky je velmi zajímavé. Samozřejmě i popularita herců, často nepoměrně větší než popularita osobností zabývajících se jinou profesí, láká čtenáře. Tím jsou herecké paměti značně úspěšné a herci jsou k jejich sepsání i vyzývání (sociální objednávka); volí si pak často za spolupracovníky na memoárovém díle spisovatele či divadelní historiky, kteří dávají jejich vzpomínkám konečný tvar (vyhovuje to snaze po estetickém působení) a ověřují dané faktografické údaje (vyhovuje to dokumentární povaze vzpomínkového žánru). Nejednou vycházejí jejich paměti právě v tomto období na pokračování v časopisech, pravděpodobně spíše na popud redakce než pamětníků.³⁸

Obliba memoárů v sedmdesátých letech pak koresponduje do jisté míry i s tím, že se rozvětňuje a novou mízou nalévá historický román a povídka, že se historické události často nově znovu interpretují. Do tohoto širšího historizujícího proudu se svým způsobem vlévá i vzpomínková literatura.

Největší množství memoárové literatury se tedy objevilo v naší poválečné literatuře třikrát (počet vzpomínek v těchto obdobích je ovšem rozdílný, vždy však přesahuje průměr; toto poslední období zasahuje až do současnosti a není zatím uzavřeno):

- a) *v letech 1945—1946*, kdy se na kvantitě vzpomínkových knih nejvíce podílela pamětnická svědectví o válce, koncentračních táborech, frontových a ilegálních bojích — byly to svým charakterem jistého druhu reportáže o době nedávno minulé. Šlo často o knihy připomínající — obrazně řečeno — výpovědi svědků u soudu, před nímž zasedl na lavici obžalovaných fašismus. Postižených, a tedy i svědčících bylo mnoho. Svou roli sehrálo i to, že hodnotná prozaická díla z oblasti literatury krásné dozrávají déle, takže v této době nemohla beletrie uspokojit poptávku po literatuře s válečnou tematikou. Mocně zde zapůsobil faktor společenský a ideový, podílela se také sociální objednávka. V této vývojové etapě došlo k souhře několika závažných faktorů, které kladně ovlivnily vznik vzpomínek;
- b) *v letech 1958—1963*, kdy se na kvantitativním vzestupu memoárové produkce podílela především pamětnická svědectví levé umělecké avantgardy i politické avantgardy a pamětnická svědectví spjatá s činností KSČ a s vývojem dělnického hnutí. Opět došlo k souhře různých faktorů: společenského a ideového (jde o faktory určující), k nim přistoupil faktor výchovný, agitační, uplatnění našel i faktor „subjektivní“ a ve značné míře i literární (už zmíněný vliv Nezvalových pamětí), který mohl působit právě proto, že korespondoval s ostatními faktory;
- c) *od poloviny sedmdesátých let* (zhruba od roku 1973), kdy je v pamětnické

³⁸ Divadlo (Jaroslav Dewetter), Dikobraz (Jiřina Bohdalová, Jiřina Šejbalová, Bedřich Zelenka), Mladý svět (Boleslav Polívka), Vlasta (Jarmila Kurandová, Miloš Kopecký).

literatuře patrný výrazný podíl hereckých memoárů. Vedle faktoru společenského a ideového se prosadil faktor svědecký, podporovaný sociální obměnou.

V padesátých letech byly vzpomínkové knihy z obou uvedených kruhů ve vzájemné rovnováze; impulsy podněcující vznik memoárové literatury nebyly tehdy silné. Poválečná společnost měla před sebou mnoho naléhavých úkolů, které pomáhala řešit i literatura; proto vzpomínky obracející se k minulosti dostaly se do pozadí. Okolo poloviny šedesátých let a počátkem let sedmdesátých, kdy se projevil pokles memoárové produkce, došlo k zeslabení společenského a spolu s ním také ideového faktoru, tedy určujících vlivů podněcujících kvantitativní růst vzpomínek (faktor literární a subjektivní nemohl tento vliv vyrovnat). Ke konci padesátých let bylo v memoárové produkci pouze o něco více prací s válečnou tematikou (platí to i pro počátek sedmdesátých let), a to také pod vlivem překladové pamětnické literatury, zejména sovětské.³⁹ Vzestup memoárové produkce nastal opět okolo poloviny sedmdesátých let.

Zaznamenejme v této souvislosti ještě jednu důležitou okolnost, která souvisí s výskytem pamětí inspirovaných významnými dějinnými nebo společenskými událostmi, v našem případě například s válečnými memoáry. Po první vlně bezprostředních svědeckých výpovědí zpracovaných převážně kratší literární formou muselo zákonitě dojít k odmlce, v níž pamětníci třídili a hodnotili materiál, v níž jejich názory na prožité události dozrávaly. Tento potřebný odstup od minulosti — prodloužený ještě dobou nutnou k sepsání a k vydání pamětí — trval přibližně deset až patnáct let. Po této době došlo i u nás k oživení válečných pamětnických svědectví; jednalo se však o paměti napsané osobnostmi, které zasahovaly do tehdejších událostí ve vyšší a důležitější funkci a jejichž rozhled i nynější nadhled umožňoval posuzovat nikoli jen kratičký dějinný výsek, ale závažnou celkovou problematiku doby. Odtud vyplývá už dříve zmíněný posun od kvantity ke kvalitě v memoárové produkci s válečnou tematikou.

Z našich předchozích výkladů vyplývá, že rozvoj české poválečné vzpomínkové literatury je ovlivňován jak činiteli společenskými (dobovými, ideovými) a literárními, tak i čtenářským zájmem; odtud pramení také snaha nakladatelství vydávat tuto literaturu. Nasycení čtenářského zájmu určitým typem literatury pak nutně vede k nižší poptávce, k silnější konkurenci (co do dokumentární hodnoty i co do estetického působení jsou paměti přísně posuzovány), a tím ke kvantitativnímu poklesu literárních děl. (Tento proces může probíhat ovšem také opačně.) Na pamětnickou literaturu vydávanou zejména od konce padesátých let měla značný vliv literatura krásná, takže v této době roste úsilí po beletrizaci pamětí, do popředí se v jistém smyslu dostává estetická složka me-

³⁹ Zajímavé by bylo sledovat i frekvenci překladové vzpomínkové literatury a její vliv na rozvoj domácích memoárů. Překladům ruské a sovětské memoárové literatury se ve své diplomové práci *České překlady ruské a sovětské memoárové literatury* věnoval Ivan Čech (Brno 1981).

moárových svědectví.⁴⁰ Vzpomínky se tak více sblíží s uměleckou prózou. Jako příklad mohou posloužit vzpomínkové prózy Františka Hrubína *U stolu* (1958) a *Zlatá reneta* (1964), ale i knihy Adolfa *Branalda*, Čestmíra *Jeřábka*, Františka *Kubky* ad.

Je třeba upozornit také na to, že některé z uváděných vlivů podněcujících růst memoárů vycházejí pouze z konkrétní tradice jedné země a projevují se tedy výrazně ve vývoji vzpomínek jednoho národa; u nás se to týká například vzpomínek příslušníků levé umělecké avantgardy. Existují však vlivy, které poznamenávají memoárovou literaturu obecně, tedy v řadě zemí, ve více národních literaturách. Jsou to vlivy vycházející z historické či politické situace, která přesáhla hranice jednoho státu (jde v podstatě o faktory, které jsme označili jako společenské a ideové). Po druhé světové válce právě válečné téma takto široce ovlivnilo vzpomínkovou produkci mnoha národů, a to s různým ideovým zaměřením i s rozdílným propagačním cílem. Právě u této tematiky více než kde jinde platí, že už výběr faktů (buď jejich přítomnost či záměrná nepřítomnost) určuje základní ideovou linii díla. Lze konstatovat, že válečné téma dlouhou dobu vévodí v memoáristice všech států, které se války zúčastnily.

S tím souvisí i to, že na frekvenci české memoárové literatury určitého typu v poválečné době má vliv také přeložená memoárová literatura, působící v povědomí čtenářů i pisatelů. Přeložené memoáry, často velmi podnětné a dokumentárně závažné (např. válečné vzpomínky sovětských autorů), zvyšovaly zájem o domácí memoáry, které s nimi byly srovnány.

Poválečná česká memoárová literatura a její frekvence je tedy jednak součástí celkového obecného proudu povojnové vzpomínkové literatury, spjaté s mezinárodní situací po porážce fašismu, jednak má své vlastní specifické rysy vyplývající z konkrétních historicko-sociálních podmínek a z domácích tradic. K těmto domácím tradicím patří i memoárová literatura počátku století a vzpomínková literatura meziválečná, která tematicky i žánrově koresponduje s poválečnou memoáristikou; je ovšem samozřejmé, že obě období jsou podmíněna společenskopolitickou situací našich zemí, která vtiskuje pamětníkům i jejich pracím pečeť doby.

⁴⁰ Celý obraz by byl o něco složitější, kdybychom v přehledu brali v úvahu i dobu vzniku memoárových děl a dobu potřebnou k výrobě knihy; některé „přesuny“ ve vydávání memoárových prací vztahujících se k významným výročím lze přičíst na vrub např. delším výrobním lhůtám.

